

فرهنگ هویت جمعی در ارتباطات اجتماعی در تطبیق با روح مشارکت نگاره‌های مرزبان‌نامه و کلیله‌ودمنه

طیبه رحمانی^۱، سهیلا موسوی سیرجانی^۲، عبدالحسین فرزاد^۳

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. tybhrhmany@gmail.com

^۲ (نویسنده مسئول) دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Mousavi-sirjani@yahoo.com

^۳ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی. Abdhosein.farzad@gmail.com

چکیده

از روزگاران گذشته، فرهنگ و ادب، دو واژه قرین بودند که در کنار هم هویت ملی یک جامعه را نشان داده‌اند. کلیله‌ودمنه یکی از آثار فاخر ادبی است که انعکاسی از آموزش‌های ادبی و اخلاقی است. در یک جامعه، رفتارهای شهروندی، نیازمند آموزش پی‌درپی و مستمر مستقیم و غیرمستقیمی است که با پشتوانه علمی و ملی همراه باشد. از آنجاکه زبان و ادبیات فارسی گنجینه‌های عظیم است که در گذر زمان برای نسل امروز به میراث گذاشته شده است و با غنای مضامین اخلاقی تربیتی و فرهنگی در متون و مؤلفه‌های ادب فارسی، نگارنده بر آن است تا با هدف ارتقا و پیشبرد فرهنگ مردمی و شهروندی در جامعه، تأثیر زبان و ادب فارسی را در اجتماع بزرگ و متراکم مترو مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. شیوه‌ای که در این پژوهش به کار گرفته شده است تحقیقی است همه‌جانبه و میدانی با ارائه پرسش‌نامه به گروهی از متروسواران که در جامعه آماری تعریف شده‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش به خوبی نشان خواهد داد که تبلیغات برگرفته از فرهنگ غنی آثار حکیمان و بزرگان ادب فارسی، چگونه و تا چه اندازه در بالارفتن سطح آگاهی و رشد فرهنگ عمومی جامعه می‌تواند مؤثر باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد این روح مشارکت در آثار ادبی چون کلیله‌ودمنه نیز نقش پررنگی داشته است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تأثیر زبان و ادبیات فارسی در پیشبرد فرهنگ مردمی مترو.
۲. بررسی روح مشارکت در نگاره‌های کلیله‌ودمنه.

سؤالات پژوهش:

۱. تأثیر زبان و ادبیات فارسی در پیشبرد فرهنگ مردمی مترو چگونه می‌باشد؟
۲. روح مشارکت در نگاره‌های نسخه مصور کلیله‌ودمنه چه بازتابی یافته است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۳

دوره ۲۱

صفحه ۲۷۹ الی ۲۹۵

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۷

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۶/۱۸

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۰۱

کلمات کلیدی

زبان،
زبان و ادب فارسی،
فرهنگ،
فرهنگ فارسی،
مترو.

ارجاع به این مقاله

رحمانی، طیبه، موسوی سیرجانی، سهیلا،
& فرزاد، عبدالحسین. (۱۴۰۳). فرهنگ
هویت جمعی در ارتباطات اجتماعی در
تطبیق با روح مشارکت نگاره‌های مرزبان
نامه و کلیله و دمنه. مطالعات هنر اسلامی،
۲۱(۵۳)، ۲۷۹-۲۹۵

[dori.net/dor/20.1001.1.*
***** ***/](https://doi.org/10.22034/IAS.2022.366384.2082)

[dx.doi.org/10.22034/IAS
.2022.366384.2082](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2022.366384.2082)

مقدمه

در طول سالیان گذشته و قرن‌هایی که بر ادبیات فارسی گذشته، مؤلفه‌ها و آثار بسیاری از بزرگان ادب فارسی به یادگار مانده است که هر خواننده‌ای با اندکی تفحص و جست‌وجو درمی‌یابد که در این دریای عظیم، بسیاری از آثار بزرگان ما همراه با دغدغه‌های تعلیمی و حکمی در راستای تعلیم و تربیت جوامع انسانی است. از سویی دیگر، رشد روزافزون جمعیت شهری علی‌رغم ایجاد امکانات رفاهی برای عموم ساکنان شهر همراه با نابسامانی‌هایی نیز بوده است که می‌توان عدم تعادل میان این سرعت رشد با هماهنگی و همگامی فرهنگی و ادبی جامعه‌ای که پیشینه تحول صنعتی را ندارد نام برد. نبود تطبیق فرهنگی و ادبی ناشی از این رشد، نوعی خلأ را ایجاد کرده است که متخصصین و پرچم‌داران ادب و فرهنگ یک ملت را بر آن می‌دارد تا با تکیه بر پشتوانه غنی ادبی راهکارهایی در جهت بهبود و پیشبرد فرهنگی جامعه خویش در نظر بگیرند. اشاعه فرهنگ به شیوه‌های مختلف و با ابزارهای گوناگون صورت می‌گیرد، جامعه شهری امروزه با پیچیدگی‌هایی که دارد به سرعت رشد کرده و در کنار این امر ابزارها و شیوه‌های شکل‌گیری و انتقال فرهنگی نیز باید همگام با این سرعت پیش رود، از آنجاکه زبان و ادبیات هر ملتی برآیندی از فرهنگ و پیشینه آن است، گنجینه غنی ادب فارسی نیز می‌تواند کارآمدترین وسیله ارتباطی باهدف غنی‌سازی فرهنگی در این زمینه باشد.

فضاهای ایستگاهی به‌عنوان از پرکاربردترین نمونه‌های فضاهای عمومی، در طول شبانه‌روز محیط مناسبی جهت برقراری ارتباطات اجتماعی و رشد مطلوب انسانی است. در این راستا، ایجاد فضاهای مطلوب فرهنگی در کاربست‌هایی متکی بر مؤلفه‌های تعلیمی و تربیتی همراه با پشتوانه‌های صحیح علمی می‌تواند تأثیر به‌سزایی در جهت نیل به مقصود داشته باشد. جامعه ایران همچون سایر جوامع در طول چند دهه اخیر به‌سوی جامعه شهری در حال حرکت بوده و در پی آن دچار تغییرات و تحولات بسیاری شده است؛ اکنون بیش از هفتاد درصد جمعیت ایران در شهرها زندگی می‌کنند و شیوه زندگی شهر و شهری‌شدن سایر جمعیت‌های روستایی و عشایری ایران را نیز تحت تأثیر خود قرار داده است. شهری‌شدن جامعه ایران هم‌زمان و همراه تأثیرپذیری از فرایندهای عمومی دیگر؛ از قبیل، رسانه‌ای‌شدن، صنعتی‌شدن، تجاری‌شدن، مصرفی‌شدن، جهانی‌شدن، فراغتی‌شدن، فردگرا شدن و فرایندهای فرهنگی دیگر است. از سوی دیگر، امروزه بسیاری از کلان‌شهرها در روند مهاجرپذیری سیر رو به رشدی را طی کرده‌اند و همین امر در فرهنگ‌پذیری و مقوله فرهنگ تأثیرات عمیقی گذاشته است، این تغییر و تحولات وضعیت، نه‌تنها جامعه شهری ایران را پیچیده‌تر ساخته؛ بلکه آن را به مهم‌ترین مسئله کلیت نظام اجتماعی درآورده است. شهری‌شدن جامعه ایران ضمن خلق فرصت‌های تازه و مهم برای توسعه همه‌جانبه با چالش‌های گسترده و عمیق اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و از همه مهم‌تر فرهنگی همراه است، ما اکنون بیش از هر زمان دیگر نیازمند روش‌ها و رویکردهای تازه و کارآمد برای شناخت و مدیریت فرهنگی هستیم، همچنین باید بتوانیم هم‌زمان تجربه‌های مطالعات و فرهنگی در سطح جهانی، ملی و محلی را شناسایی و آن‌ها را ارتقا بخشیم تا به دانش گسترده و عمیق فرهنگی برای توسعه شهری و فرهنگی دست‌یابیم، مجموعه متون کتاب‌های فرهنگ، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، انسان‌شناسی هنر برای تحقق این هدف بزرگ تهیه و منتشر می‌شوند، همچنین نظریه‌پردازان بسیاری در این زمینه نظریات کارشناسان را ارائه کرده‌اند که

می‌تواند در شناخت راهکارهای مطالعات جامعه‌شناسی و فرهنگی راهگشا باشد و در ارتباط با موضوع تحقیق زبان و ادبیات فارسی از مهم‌ترین ابزارهای رشد، گسترش و ارتقای سطح فرهنگی یک جامعه می‌تواند قرار بگیرد، نظر به رویکرد پژوهش حاضر ابتدا به بررسی متون و نظریه‌های ارائه‌شده در بخش جامعه‌شناسی، فرهنگ، جامعه‌شناسی ادبیات، زبان فارسی و سایر کتاب‌ها و متون مرتبط پرداخته می‌شود.

۱. حافظهٔ جمعی و فضا، تکیه‌گاه هویت‌های جمعی

کارل گوستاو یونگ، روانشناس سوئیسی و شاگرد مکتب فروید، نظریه‌های در باب شخصیت دارد که بنام و معروف است؛ وی از وجود ناخودآگاه جمعی صحبت می‌کند و معتقد است که در فرضیهٔ تحلیلی یونگ، تمام انسان‌ها مستقل از ملیت و نژاد آن‌ها و از ابتدای پیدایش انسان بر روی کرهٔ زمین وجود دارد. این ناخودآگاه جمعی در بردارندهٔ تصاویری است که دائم در حال تکرار هستند و مشکلات معین و یکسانی را نمایندگی می‌کنند؛ مانند تولد، مرگ، کینه و فرودستی. یونگ این تصاویر حسی را «آرکی‌تایپ» می‌نامد و وجود آن‌ها را در فرهنگ‌های موجود بر روی کرهٔ زمین از افسانه‌ها و مجسمه‌ها و آثار به‌جامانده از قدیم نتیجه می‌گیرد. هر فردی فقط در رؤیاهایی از وجود این آرکی‌تایپ‌ها مطلع می‌شود و این تصاویر از جهان ناآگاه وی خبر می‌دهند. علاوه بر ناخودآگاه جمعی و در کنار آن، یونگ معتقد به وجود ناخودآگاه فردی است. به اعتقاد او، خودآگاه و ناخودآگاه در تعادلی نسبت به یکدیگر به‌سر می‌برند و یکدیگر را تنظیم می‌کنند؛ به این معنا که هرگاه یکی نسبت به دیگری پیشی بگیرد، سبب می‌شود که آن یکی فعالیت بیشتری صورت دهد تا این هماهنگی بین آن دو برقرار گردد. وی معتقد بود که فرد در طی حیات خود، در جریانی به‌سر می‌برد که بر آن نام فردیت یافتن گزارده بود. براساس نظریات وی وظیفه این فردیت یافتن آن است که خویشتن انسان را از پوشش پروژونا پوشش حفاظتی بین جهان بیرون و درون که به‌موجب آن هر فرد خود را با آن در جهان بیرون می‌شناساند (با استفاده از تأثیر ناخودآگاه تصاویر ابتدایی (آرکی‌تایپ‌ها) برهاند تا با ابتکار انسان به انطباق آگاهی کامل در جهان و روانی همه‌جانبه دست بیابد. یونی، زندگی انسان را به دو بخش تقسیم می‌کند، انسان با حقایق بیرونی آشنا می‌شود و از این راه به شکل نهایی تفکر، دست می‌یابد. یکی نیمهٔ اول زندگی که در احساس، خلاقیت و دریافت‌های حسی وی ساخته می‌شوند. در نیمهٔ دوم زندگی، انسان با حقایق جهان درونش آشنا می‌شود که این راه منجر به شناخت از خود، شناخت دیگران و آگاهی‌یابی می‌شود. یونی، وجود لایهٔ دیگری را نیز در ناخودآگاهی انسان قائل است که آن را ناخودآگاهی جمعی یا ضمیر ناخودآگاه جمعی می‌خواند. این مفهوم، در روانشناسی یونی از اهمیت و اصالت خاصی برخوردار است.

ناخودآگاهی به دولایه تقسیم می‌شود. لایهٔ شخصی و لایهٔ جمعی. لایهٔ شخصی به احیاء قدیمی‌ترین مضامین دوران کودکی ختم می‌شود. لایهٔ جمعی، شامل زمان پیش از کودکی است؛ یعنی شامل مضامین بازمانده از حیات اجدادی است. درحالی‌که خاطره تصویرهای موجود در ضمیر ناخودآگاه شخصی پر جلوه می‌کند. چون ریشه در زندگی فرد دارد.

صورت‌های دیرینه موجود در ضمیر ناخودآگاه جمعی، همچون سایه به نظر می‌رسد، زیرا از زندگی فرد، مایه نگرفته است (آدینه‌وند و بلالی اسکویی، ۱۳).

۲. برقراری ارتباط میان امور اجتماعی و فرهنگی

باستید روشه که تحصیلات خود را در دو رشته جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی انجام داده است. تحقیقات خود را بر پایه این اندیشه آغاز می‌کند که امر فرهنگی را نمی‌توان بدون توجه، به امر اجتماعی موضوع مطالعه قرارداد، به نظر او نقص بزرگ فرهنگ‌گرایان آمریکایی در پژوهش‌هایی که در موضوع فرهنگ‌پذیری انجام داده‌اند، فقدان برقراری ارتباط میان امر فرهنگی و امر اجتماعی است (روشه، ۱۳۶۱). بنابر تعبیر مارسل موس که باستید نیز به‌نوبه خود آن را به‌کار می‌برد، امور مربوط به جامعه‌پذیری با همه سطوح واقعیت اجتماعی در ارتباط هستند؛ تغییر فرهنگی نمی‌تواند پیشاپیش نه به‌صورت افقی در درون یک سطح و نه به‌صورت عمودی میان سطوح مختلف محدود شود. این وضع به‌دلیل برخی گمان‌های اشتباه‌آمیز مبلغان مذهبی در گذشته تنها نوعی فرهنگ‌پذیری جزئی بومیان را داشتند، پندار اشتباه برخی مأموران توسعه اقتصادی امروز است.

۳. انسان‌شناسی هنر

فکوهی معتقد است، برای آن که به این سؤال پاسخ دهیم ابتدا باید درباره مفهوم هنر اندکی بحث شود. هنر را می‌توان در سه مفهوم نزدیک بهم؛ اما قابل تفکیک در نظر گرفت، مفهوم نخست، به‌معنای زیبایی بازمی‌گردد که در آن جدا از آن که در چه محیط فرهنگی‌ای قرار گرفته‌ایم، رابطه زیبا شناسانه، رابطه‌ای است میان جهان بیرونی و حس‌های انسانی این در حقیقت معنای ریشه‌شناسانه واژه یونانی (حس کردن) نیز هستند در این مفهوم هنر؛ یعنی بخشی از شناخت و تعبیر جهان محسوس، انتقال پدیده‌های این جهان به ذهنیت انسانی و تأثیرپذیری این ذهنیت و احساس‌های ناشی از آن بر کنش‌ها و رفتارهای انسان که در نهایت می‌تواند در آفرینش‌های مادی و معنوی او تبلور یابد، دو رویکرد به این فرایند قابل تصور است، نخست از نگاهی متافیزیکی (فراطبیعی) که آن را هم در تفکرهای باستانی نظیر فلسفه یونانی و به‌ویژه افلاطون می‌بینیم و هم در انسان‌نگاری ادیان یکتاپرست که همه موجودات و به‌ویژه انسان را تجسم یا تجلی‌ای از زیبایی ذات الهی می‌دانند در هر دو صورت، تفکر متافیزیکی، زیبایی را نوعی ذات استعلایی می‌شمارد که در جهان متافیزیک وجود دارد و وظیفه انسان، تقلید، تبعیت یا بازنمایی فیزیکی (طبیعی) آن است. رویکرد دیگر به زیبایی، رویکردی است که زیبایی را تنها رابطه‌ای چندسویه میان طبیعت و انسان و کنش‌هایی متقابل میان این دو می‌داند که فرهنگ در گسترده‌ترین معنای آن، زاینده آن کنش‌ها است.

سومین مفهوم هنر، به کارکرد نمادین (سمبولیک) آن بازمی‌گردد که از هنر نوعی زبان ارتباطی می‌سازد و بنابر هر یک از شاخه‌های هنری بر یکی از حس یا بر مجموعه‌ای از حس‌ها تأکید بیشتری دارد؛ مثلاً حس شنوایی در موسیقی، بینایی در نقاشی و ترکیبی از این دو حس در سینما و غیره در این مفهوم باید به نکته‌ای و هنر - «ابتدایی» که همواره مورد تأکید لوی استرواس نیز بوده است، توجه داشت این که میان هنر در جوامع صرف‌نظر از بحث طولانی که درباره

این دو واژه وجود دارد و در حوصله این مطلب («متمدن» در جوامع نمی‌گنجد) تفاوتی اساسی وجود دارد که به بار معنوی یا ارزش هنر به مثابه یک رسانه نمادین مربوط می‌شود.

۴. بنیان‌های نظری مفهوم هنر

باتوجه به این که معنای ریشه‌های واژه هنر یونانی؛ یعنی art به‌ناچار و به‌دلیل جهانی شدن از خلال تمدن یونانی، یهودی و مسیحایی اصل قرار گرفته ما با مفهومی دوگانه سروکار داریم، نخست قابلیت عملی - فناورانه انسان به ساخت و ایجاد اشیا و دوم قابلیت ذهنی انسان به ایجاد نظم ادراکی و بازنمایی درون ذهنی برای شناخت منطقی اشیا و جهان بیرونی و پدیده‌های آن و بازآفرینی مادی و معنایی آن‌ها در اشکال بیانی مختلف از این دیدگاه، برای انسان‌شناسی هنر چنین تعریفی را می‌توان ارائه داد، انسان‌شناسی هنر علمی است

امروزه، هر یک از این شاخه‌ها به ایجاد مکاتب متعددی منجر شده است که البته لزوماً نام انسان‌شناسی هنر را بر خود نمی‌گذارند؛ به‌طور مثال، انسان‌شناسی فضا هر چند به زیباشناسی و نشانه‌شناسی اهمیت بسیار می‌دهند، هنوز معتقدند که مسئله عمده آن‌ها به پیروی از هانری لوفبور چگونگی تولید و بازتولید اجتماعی فضاست و نه ارزش‌گذاری و داوری درباره فضای تولدی شده به مثابه یک شیء هنری حتی با رویکردی کارکردی. در نظریه‌های ادبی نیز انسان‌شناسی ادبیات به پیروی از اندیشمندانی چون بوردیو (و همچنین نظریه‌های ارتباطی) در پی دستیابی به روابط درون‌متنی و برون‌متنی است و از مفهوم زیباشناختی هنر فراتر می‌رود. در نتیجه نباید چندان شگفت‌زده شد که انسان‌شناسان هنر بیشتر خود را در اشیا هنری به مفهوم اشیا تجسمی محصور کرده‌اند این مشکل را دربر دارد که بار دیگر آن‌ها را به‌سوی موزه‌نگاری و موزه‌شناسی پیش می‌برد، به‌خصوص که بالاترین بودجه‌های تحقیقاتی در این زمینه به‌وسیله موزه‌هایی ارائه می‌شود که بیگانه هر چه بیشتر موزه خود را دارند؛ بنابراین به نحو متناقض گرایش‌های «تماشایی کردن» بیشتر، دغدغه را نسبت به هنر غیراروپایی افزایش می‌دهند.

۵. رویکردهای جدید نظر در انسان‌شناسی هنر

در رویکرد جامعه انسان‌شناختی بوردیو از هر چیز بر مواردی همچون نسبی کردن و مشروط زیباشناسی یا تخریب آن، میدان و رقابت‌های آن از جمله میدان هنری (هنرمندان، گالری‌داران، مسئولان هنری تجار هنری و غیره) مصرف هنر به مثابه ابزار تمایز فرهنگی و اجتماعی و برای مبادله سرمایه‌های دیگر تأکید دارد، برخلاف رویکرد کانتیه بر موقعیت اجتماعی و جمع سرمایه‌های مصرف‌کننده هنری (سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی) تأکید می‌کند، هنر میدانی به این می‌ماند که سایر میدان‌های اجتماعی را تشکیل می‌دهد و زیباشناسی هنری بنا بر الزامات این میدان عمل می‌کند. بدین ترتیب، بوردیو معتقد است که زیبایی به‌صورت اجتماعی و در ظروف زمانی / مکانی خاصی تولید شده یا از میان می‌رود و این روند براساس منافع عمدتاً مادی انجام می‌گیرد که کنشگران اجتماعی برای رسیدن به امتیازات بیشتر یا برای حفظ امتیازات موجود در دست دارند. تمایز درواقع نشانه‌شناختی است که شیء هنری را به دستمایه‌ای برای ایجاد مرزبندی میان گروه‌های اجتماعی تبدیل می‌کند. مسئله تنها بر سر آن است که چگونه این مرزبندی‌ها

به‌عنوان داوریهایی از سر زیباشناسی تبدیل یا داوریهایی شخصی قلمداد شوند و بتوان آن‌ها را در کنشگران اجتماعی به‌صورت ناخودآگاه چنان درونی کرد که خودبه‌خود بدان پایبند شده و از آن‌ها تبعیت کنند؛ بدین ترتیب، در رفتارهای زیبا شناسانه خود نظام اجتماعی را تولید و بازتولید کرده و چرخه‌ای را که بورديو ساختارهای ساختاردهنده و ساختارمند می‌نامند، دائماً تداوم بخشند، قدرت حاکم از طریق میدان هنری و میدان‌های رسانه‌ای به باور بورديو، ابزارهای بسیار زیادی برای این کار در اختیار دارد که شاید مهم‌ترین آن‌ها تلویزیون و رادیو و موزه‌ها باشند، این ابزارها از طریق رابطه خاصی که با اشیای هنری یا اشیایی که دقیقاً هنری تعریف نمی‌شوند، ایجاد می‌کنند. تمایزهای لازم را در جامعه پدید آورد به گروه‌های اجتماعی نشان می‌دهند که کدام انتخاب برای هر یک از آن‌ها مناسب است.

رویکرد نقد تاریخی انسان‌شناسی شرق‌شناسی، در این رویکرد بررسی تاریخی انتقادی، موضوع هنر و شیء هنری به‌مثابه عواملی چون ابزار اصلی جهانی شدن مقولات فکری غربی و بازسازی جهان براساس این مقولات، بازنمایی‌های نمادین هنری، ادبی، نمایشی، در ایجاد دوگانه غرب/ غیرغرب مورد توجه است. رمانتیسیم قرن نوزدهم به باور سعید درواقع توانست نه‌تنها فرآیند ملت‌سازی اروپایی را تکمیل کند، بلکه درعین‌حال تفاوت‌های اروپا را در حوزه زیباشناسی و هنر غیر غربیه‌ای که بر آن‌ها نام شرقی می‌گذاشته (نیز روشن نماید، در اینجا به نحوی پیچیده نه با نفی مطلق زیبایی، بلکه با به رسمیت پذیرفته‌شدن زیبایی در قالب سروکار داریم، آنچه یک‌چیز را زیبا می‌کند، تفاوتی است که آن چیز با آنچه ما در همان «زیبایی بیگانه» یک مقوله زیبا تعریف کرده‌ایم، دارد؛ برای مثال، آنچه یک مجسمه آفریقایی یا یک شعر پارسی را زیبا می‌کند، در تفاوت‌های اساسی، ساختاری، زبانی، شناختی، نمادین و اجتماعی آن‌ها است که با همان مقوله در غرب دارند. این رویکرد درواقع زیباشناسی را همچون زبان‌شناسی، موزه‌نگاری و نقد ادبی، ابزاری می‌داند که خواسته و شرق «غربت» ناخواسته و آگاهانه و ناآگاهانه پروژه استعماری را پیش می‌برد، زیرا این رشته‌ها معتقد بودند که راینز به‌عنوان نقطه مقابل آن می‌آفرینند و این «غرب» را ابداع کرده و «شرق» آن را زیبا می‌کند و از این راه خود سلسله مراتبی ایجاد می‌کند که می‌تواند روابط هرمنوتیک را تا امروز تداوم بخشد و سرسختانه‌ترین نشان دهند. «انسان‌دوستانه» رفتارها و پرخاش‌جویانه‌ترین رویکردها را به‌مثابه رویکردهایی نقد جهانی‌شدن و ضد جهانی‌شدن در چارچوب نظریه‌های فرهنگ‌گرایی تکثر فرهنگی، آمیزش فرهنگی با نقد این نظریات با تأکید بر نقش هنر، مقولات و اشیای هنری و بیان هنری در این مجموعه در این نفی می‌شود هرچند نفی این یک «شرق» بر «غرب» رویکرد بیش از هر چیز یک‌جانبه‌نگری در تأثیرگذاری جانبه‌گرایی به هیچ‌رو به معنای نفی استعمار و سیاست‌های غیرانسانی آن نیست و درواقع مسئله بر سر آن است که ارتباط فرهنگ‌های غربی در سطح جهانی با فرهنگ‌های غیرغربی همان‌گونه که بر شرق تأثیر می‌گذارند، غرب را نیز دگرگون می‌کنند، این امر در حوزه هنر کاملاً مشهود است. برای مثال، تاریخ نقاشی اروپایی هم‌زمان با ورود گسترده اروپاییان به کشورهای مستعمره با گرایش‌هایی همچون بدوی‌گرایی، افریقاگرایی و غیره، کاملاً متحول می‌شود و اشکالی چون کوبیسم، اکسپرسیونیسم، فوتوریسم و حتی امپرسیونیسم را علاوه بر دلایل درونی نمی‌توان خارج از این روابط بیرونی تحلیل کرد.

۶. کارکردهای اساسی هنر در حوزه اجتماعی

فکوهی معتقد است سه کارکرد اساسی را در رابطه میان هنر و حوزه اجتماعی می‌توان برجسته کرد: ۱. کارکرد- اقتصادی؛ ۲. کارکرد فرهنگی؛ ۳. کارکرد سیاسی.

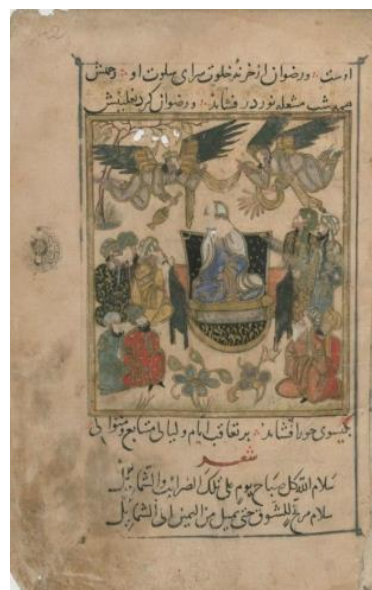
در اینجا کارکرد دوم را شرح می‌دهیم: دومین کارکرد هنر، کارکرد اجتماعی آن است، همان‌گونه که گفتیم هنر عاملی اساسی در ایجاد هویت‌های اجتماعی و فرهنگی است و می‌تواند هویت‌های ملی را تقویت یا آن‌ها را تضعیف کند، همچنان که می‌تواند خرده‌فرهنگ‌ها را تکثیر، تقویت یا تضعیف کند، هنر می‌تواند در قالب ابزاری کاملاً ایدئولوژیک در خدمت قدرت حاکم دربیاید یا برعکس نقشی انقلابی و مبارزه‌جویانه علیه این قدرت به خود بگیرد، در اینجا نیز فرهنگ‌شناسان تلاش می‌کنند تا ابزارهایی را فراهم کنند که هنر بتواند آزادانه به رشد فرهنگی یک جامعه یاری رساند. برای این کار به نظر می‌رسد که مهم‌ترین ابزاری که در طول یک‌صد سال اخیر به‌دست‌آمده است بالابردن ظرفیت‌های دموکراتیک جامعه، گسترش دموکراسی و آزادی بیان و همچنین شفاف‌شدن هرچه بیشتر روابط اجتماعی است که در هر مورد فرایندهای معکوس با آنچه گفته شد به‌مثابه عوامل کشندهای برای هنر بدل خواهند شد، در یک جامعه غیردموکراتیک و غیرشفاف نمی‌توان هنری شکوفا و خلاقیتی قابل‌اعتنا سراغ گرفته از میان رفتن این کارکرد هنر یا محدود شدن آن به استفاده‌های ابزاری قطعاً سبب زوال فرهنگی و هنری آن جوامع می‌شود (فکوهی، ۱۳۳۲).

۷. بررسی رویکردهای تعلیمی در چهار کتاب سیاست‌نامه، مرزبان‌نامه، قابوس‌نامه و کلیله‌و‌دمنه

به‌طور قطع، هر خواننده ادبی فارسی با اندکی تحلیل و واکاوی بر این امر اذعان خواهد داشت که اصلی‌ترین هدف در نگارش این آثار ارزشمند تلاش در جهت حفظ ارزش‌های اخلاقی و اشاعه آن در بین اجتماع به‌منظور ارتقای سطح فرهنگی جامعه است. اهداف تعلیم و تعلم به‌طور آشکار و واضحی در این متون دیده می‌شود. این اهداف یا به‌منظور تذکر و گوشزد بر این ظالم وقت است و یا با هدف اصلاح فرهنگی مردم آن جامعه به شکل متون زیبای ادبی - فرهنگی شکل گرفته است. در ایران باستان از همان آغاز رنسانس ادبی که در دوره دوم حکومت انوشیروان رخ داد تا قرون اخیر آثار و مکتوباتی بر پایه نظریات جامعه‌شناختی توسط دانشمندان و متفکران به یادگار باقی‌مانده است. علاوه بر آثاری از تاریخ اساطیری ایران‌زمین با موضوعات حماسی و تاریخی و همچنین مکتوبات مقدس اوستا، متون هند و یونانی و رومی نیز در دربار ایران به پهلوی ساسانی گزارش شدند. شاید بتوان گفت که یکی از ارزنده‌ترین متونی که از پیشینیان ما و از دربار انوشیروان به‌دست ما رسیده کلیله‌و‌دمنه است. این اثر بزرگ و ارجمند توسط برزویه طبیب از دربار هند به دربار ایران منتقل شده است که وزیر دانا و دانشمند انوشیروان آن را به زبان پهلوی ترجمه کرده است. این میراث فرهنگی عظیم با ترجمه عربی ابن‌مقفع و نگارش ادبی نصرالله منشی به اوج شکوفایی خود رسید. مرزبان‌نامه نیز با شیوه هنری قابل‌طعم تلخ پند و اندرز را در گوش حاکمان و مردمان این دیار به شیرین اظهار می‌دارد.

تصویر ۱. نگاره مشورت در مرزبان‌نامه. کتابت ۶۹۸ ه.ق. محل نگهداری: موزه توپقاپی استانبول

تصویر ۲. نگاره‌ای از مرزبان‌نامه. کتابت ۶۹۸ ه.ق. محل نگهداری: موزه توپقاپی استانبول

همان‌گونه که در دو نگاره فوق از مرزبان‌نامه مشاهده می‌شود، روحیه مشورت و مشارکت در این اثر مشهود است. این ویژگی در عرصه سیاست و اجتماع نقش مهمی در بقای و پویایی جامعه دارد. تصاویر شماره ۳ و ۴ نیز که مربوط به نسخه مصور کلیله و دمنه است به خوبی روحیه مشارکت را ترسیم کرده است.

تصویر ۳. نگاره سخن گفتن دمنه با شیر. کلیله و دمنه مربوط به دوره ایوبیان. قرن هفتم

تصویر ۴. مشورت سلطان کلاغ‌ها با افراد. کلیله و دمنه مربوط به دوره ایوبیان. قرن هفتم

۸. تاریخچه مترو و نقش فرهنگی آن

قطارهای شهری برحسب اهداف و وظایفی که برای آن‌ها برنامه‌ریزی شده به سه گروه اصلی تقسیم شده‌اند: مترو، تراموا و مونوریل که از آن زمان تاکنون مترو از بهره‌وری بیشتری برخوردار بوده است. تاریخچه استفاده از مترو به نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی برمی‌گردد؛ زمانی که شکوفایی صنعتی در کشورهای اروپایی به اوج خود رسیده بود و هر روز طرح‌ها و ایده‌های بسیاری برای توسعه و پیشرفت زندگی شهری جوامع مطرح می‌شد. مترو نیز در همین راستا مدیون پیشرفت تکنولوژی در عرصه راه‌آهن و همچنین توسعه فیزیکی شهرهای اروپایی است. ایده احداث مترو اولین بار به‌طور جدی در کشورهای انگلستان و آلمان مطرح شد که این ایده اولیه به این صورت بود که دو ایستگاه اصلی راه‌آهن در دو سوی شهر توسط یک محور زیرزمینی به هم متصل شود.

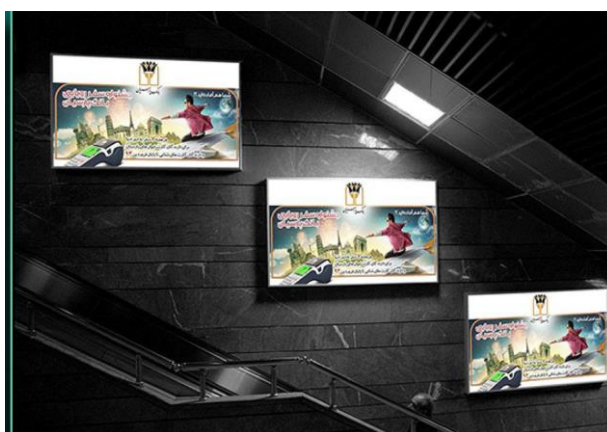
در آیین‌نامه فرهنگ متروسواری ضمن توصیه به حفظ امنیت و رعایت قوانین عمومی توجه به تابلوهای نصب‌شده در مترو نیز یکی از موارد فرهنگ مترو در نظر گرفته شده است. در بین تابلوهای راهنما، تابلوهای آگاهی‌دهنده و تبلیغات نیز دیده می‌شود و این بستری مناسب برای تبلیغ فرهنگ و ادب هر بوم و کشوری خواهد بود. در ایران نیز به تناسب

موقعیت استفاده‌ی عموم از این وسیله‌ی نقلیه این سطح از آگاهی به شدت موردنیاز است و کارهایی مفید در این زمینه به انجام رسیده است.

تصویر ۵. توجه مسافران مترو به تابلوهای نقاشی موجود در قطار

همان‌گونه که در تصویر فوق مشاهده می‌شود، مسافران درحالی‌که با کمک میله‌های بالای سرشان، تعادل خود را در قطار حفظ کرده‌اند، ناخودآگاه به تابلوهای روبروی خود دقت کرده و در یک سفر طولانی این‌گونه «سیاست‌نامه» خود را سرگرم می‌کنند؛ بنابراین چگونه ممکن است نسبت به حکایت‌های شیرین کتبی چون توجه نکنند؟! نظر به این گفته، پیشنهاد می‌شود به‌جای تابلوهایی که صرفاً برای زیبایی یا تبلیغات نصب‌شده‌اند و هیچ هدف آموزشی‌ای ندارند، تابلوهای حاوی حکایت‌ها و نکته‌های ظریف و پندآمیز نصب نمایند تا در پیشبرد فرهنگ مترو مؤثر باشند؛ همان‌گونه که ذیلاً به‌صورت تصویری ارائه خواهد شد:

تصویر ۶. کاربرد نگاره‌های اخلاقی در فضای مترو

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در تصویر فوق، پندی از سیاست‌نامه جایگزین یکی از تابلوهای تبلیغاتی شده است که از نظر زبانی، ساده و روان، سره و واضح است و از نظر محتوایی نیز حاوی متنی پندآمیز است که صدالبته پیش چشم

داشتن آن، در پیشبرد فرهنگ مردم مؤثر خواهد بود. با توجه به فرهنگ غنی ادبی که از گذشتگان در آثار به جای مانده از بزرگان این سرزمین در دست داریم می‌توان به خوبی برای پیشبرد فرهنگ استفاده کرد.

تصویر ۷. ازدحام مسافران و اصول اخلاقی در مترو

همان‌گونه که در تصویر فوق ملاحظه می‌شود، پیرمردی باحالی به نظر، ناخوشایند ایستاده است؛ درحالی که چند جوان در مقابل او روی صندلی‌های قطار نشسته‌اند و توجهی به کهولت او ندارند. این بی‌مسئولیتی به حس وظیفه‌شناسی خفته آن‌ها بازمی‌گردد که خود را در مقابل افراد مسن، متعهد نمی‌دانند؛ بنابراین باید در این رابطه فرهنگ‌سازی شود. این امر ممکن نیست مگر به واسطه نصایح غیرمغرضانه و غیرمستقیم که می‌تواند با کمک حکایات اندرزی چون حکایت‌های قابوس‌نامه صورت گیرد. به‌عنوان مثال چه‌بسا اگر یکی از حکایات این کتاب مبنی بر حرمت پیران، بر روی دیوار قطار نصب بود و یا از نمایشگر آن پخش می‌شد، حس تعهد جوانان به افراد پیر تحریک‌شده و مراعات حال او را می‌کردند. در این رابطه حکایت زیر قابل توجه است و بر پیران همیشه به رحمت باش که پیر بیماری است که کس به عیادت وی نرود و پیری علّتی است که هیچ «طبيب داروی آن نداند الا مرگ؛ از آنچه پیر از رنج پیری نیاساید تا نمیرد؛ و همه علّتی که به مردم رسد، اگر قابوس‌نامه» نمیرد اندر آن علّت، هر روز امید بهتری بود مگر علّت پیری که هر روز بتر بود و امید بهتری نبود بیان شیرین و ترحم‌انگیز حکایت فوق و نصیحت غیر مغرضانه‌ای که در متن آن نهفته است، بدون شک هر وجدان خفته‌ای را بیدار می‌نماید؛ چه رسد به حس تعهد و وظیفه‌شناسی یک جوان در مقابل پیری که روبه‌روی او باحال زار و نزار در راهروی قطار ایستاده است.

گذرابودن فضای مترو امکان شکل‌گیری تاریخ را از بین می‌برد. اجازه نمی‌دهد که روابط قوام گیرند و به حادثه و یا پدیده‌های در تاریخ شهر تبدیل شوند. هیچ هویت جمعی که بتواند به روابط اجتماعی معنا ببخشد ایجاد نمی‌شود. گمنامی، تنهایی، فضای ناامیدی و یژگی مسلمان است. افراد باعجله و شتاب هرچه بیشتر از آن می‌گریزند. امکان گردهم‌آمدن و محافظت از یکدیگر را به حداقل می‌رساند. بی‌اعتنایی به سرنوشت هم‌نادیده گرفتن دیگران و خودخواهی و منازعه برای پیشی گرفتن و یژگی آن است. سرعت برای رسیدن به مقصد باعث شده است که افراد از یکدیگر پیشی بگیرند؛ و در این رقابت ناخوشایند صداهای خاموش نظیر سالمندان، کودکان، معلولین حرکتی جا بمانند و یا آزار ببینند. در برخی از ساعات شبانه‌روز فقط افراد تنومند و سالم می‌توانند در مترو دوام بیاورند. اگر مهم‌ترین و یژگی

سکنی‌گزیدن مراقبت‌کردن است، این مهم در مترو وجود ندارد و دستاورد آن تنهایی، طرد و فضای یأس‌آلودی است که احساس اضطراب و تعلیق را تقویت می‌کند. با توجه به موارد گفته‌شده آنچه اهمیت پیدا می‌کند، فراهم‌ساختن بستری است تا از این گسستگی فرهنگی جلوگیری شود و پیوندی که روح مردم با ادبیات این سرزمین دارند بهترین راهکار برای رسیدن به این مهم است.

برای دستیابی به نتیجه پژوهش، به شیوه تحلیل محتوی، به پرسش‌نامه‌ای نیاز است که رضایت‌مندی یا عدم رضایت مترو سواران ارزیابی شود و همچنین دریابیم که پیام‌های موردنظر چه میزان موردتوجه افرادی است که از مترو برای حمل‌ونقل استفاده می‌کنند؛ بنابراین با در نظر گرفتن جامعه آماری به تعداد ۸۱ نفر تعدادی پرسش‌نامه تهیه و در اختیار مسافران قرار گرفت. پس جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها با نرم‌افزار SPSS ارزیابی و تحلیل شد. نتایج حاصل از این ارزیابی در ادامه بدین شرح است. یکی از ویژگی‌های فنی ابزار اندازه‌گیری پرسش‌نامه است. مفهوم یادشده با این آمار سازوکار دارد که ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه اندازه نتایج یکسانی به دست می‌دهد. برای محاسبه ضریب قابلیت اعتماد، شیوه‌های مختلفی به کار برده می‌شود که از آن جمله می‌توان به: اجرای دوباره روش باز آزمایی، روش موازی هم‌تا روش تصنیف دونیمه کردن عبارات پرسش‌نامه و محاسبه همبستگی نمرات دودسته و روش کاودر-ریچاردسون اشاره نمود.

یکی از ابزارهای اندازه‌گیری پایایی ابزار که بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد، اندازه‌گیری پایایی با روش آلفای کرونباخ است که با استفاده از نرم‌افزار SPSS به راحتی محاسبه می‌شود. پایایی کیفیت ابزار یا روش جمع‌آوری داده‌ها را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، پایایی یک وسیله اندازه‌گیری، به دقت آن اشاره می‌کند. یک پرسش‌نامه در صورتی دارای پایایی است که اگر در یک فاصله زمانی کوتاه آن را به گروه واحدی از افراد بدهیم، نمرات حاصل از چندین بار اجرای نزدیک به هم مشابه باشند. به بیان دیگر، انگار خصیصه موردنظر را با همان وسیله یا وسیله‌ای مشابه دو بار اندازه‌گیری کنیم، نتایج حاصل، مشابه، دقیق و قابل اعتماد باشد.

جدول ۱. پایایی پرسش‌نامه با ضرایب آلفا

پرسش‌نامه	تعداد گویه	مقدار ضریب آلفای کرونباخ
فرهنگ‌سازی	۲۰	۰/۹۷۱
درک خواننده	۵	۰/۸۴۱
توانایی خواننده در دریافت معنا	۷	۰/۸۱۵
درک خواننده از منابع	۹	۰/۷۵۹

برای سنجش پایایی پرسش‌نامه تحقیق از آزمون آلفای کرونباخ استفاده می‌کنیم، برای به‌دست‌آوردن ضرایب آلفای کرونباخ ابتدا تعداد ۳۱ پرسش‌نامه تهیه و در بین جامعه آماری توزیع می‌گردد. سپس بعد از جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS، ضریب آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه‌ها و هر یک از ابعاد آن را محاسبه می‌کنیم، چنانچه ۱ باشد، نشان‌دهنده قابل قبول بودن پایایی پرسش‌نامه می‌باشد. خلاصه/ ضریب آلفای کرونباخ هر پرسش‌نامه بیشتر از ۷ ضرایب آلفای کرونباخ پرسش‌نامه‌ها در جدول ۱ و ۴ آمده است. باتوجه به ضرایب به‌دست آمده برای پرسش‌نامه‌ها ۱- می‌توان گفت که پرسش‌نامه‌ها از پایایی قابل قبولی برخوردار هستند. / بزرگ‌تر از ۷).

نتیجه‌گیری

جدول شماره ۲ آمارهای توصیفی متغیرهای اصلی تحقیق را نشان می‌دهد. باتوجه به اطلاعات به‌دست آمده در ایان ۱- است. ایان / ۲ از ۵ و انحراف معیار به ترتیب با ۷۳ / جدول می‌توان گفت متغیر فرهنگ‌سازی دارای میانگین ۹۱ آمارها برای سایر متغیرهای تحقیق نیز در جدول شماره ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. آمارهای توصیفی متغیرهای اصلی تحقیق

پرسش‌نامه	میانگین	انحراف معیار
فرهنگ‌سازی	۲/۹۱	۷۳/۰
درک خواننده	۸۲۲/۱	۷۴/۰
توانایی خواننده در دریافت معنا	۰۷/۳	۶۴/۰
درک خواننده از منابع	۲۲/۳	۴۱/۰

تحلیل نتایج تمامی متغیرهای پرسش‌نامه به صورت مجزا در جدول شماره ۳ بیان شده است. باتوجه به نتایج حاصله در ۱- بزرگ‌تر است، جدول شماره ۳ و باتوجه به اینکه سطح معناداری تمامی متغیرها از ۱۵ H۱ رد و فرض صفر H۰ پذیرفته می‌شود، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که تمامی ابعاد توزیع مشاهدات از توزیع نرمال پیروی می‌کند.

جدول ۳. آزمون کولموگروف اسمیرنوف

ابعاد	آماره آزمون	سطح معناداری	نتیجه آزمون
فرهنگ‌سازی	۱/۱۲۹۰	۰۷۳/۰	قبول فرض صفر
درک خواننده	۰۵/۱۰	۰۹۴/۰	قبول فرض صفر

توانایی خواننده در دریافت معنا	۱۱۷۳۰	۰۵۱/۰	قبول فرض صفر
درک خواننده از منابع	۰۲/۱۰	۱۱۵/۰	قبول فرض صفر

جدول ۴. آماره توصیفی متغیر فرهنگ‌سازی

فراوانی	میانگین	فراوانی	انحراف معیار	خطای استاندارد میانگین
۸۰	۹۱۰/۲	۷۳۳/۰	۰۷۳/۰	۰۸۲/۰

جدول ۵. نتایج آزمون t برای متغیر فرهنگ‌سازی در مقایسه با میانگین ۳/۵

آماره t	درجه آزادی	معنی‌داری	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان ۳۹ درصد	
				کران پایین	کران بالا
-۷/۲۰۷	۷۹	۰/۰۰۰	-۰/۷۵۳	-۰/۴۲۷	

جدول ۶. آماره توصیفی متغیر درک خواننده

فراوانی	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد میانگین
۸۰	۲/۸۱۸	۰/۷۳۵	۰/۰۸۲

تأثیر پیام‌های فرهنگی، ادبی و اخلاقی مترو در توانایی خواننده در دریافت معنا در حد مطلوب است. برای آزمودن این فرضیه که تأثیر پیام‌های فرهنگی، ادبی و اخلاقی مترو در توانایی خواننده در دریافت معنا در حد مطلوب است یا خیر؟ از آزمون t بوده است.

جدول ۷. نتایج آزمون t برای متغیر درک خواننده از منابع در مقایسه با میانگین ۳/۵

آماره t	درجه آزادی	معناداری	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
				کران پایین	کران بالا
-۸/۳۰۱	۷۹	۰/۰۰۰	-۰/۶۸۳	-۰/۸۴۶	-۰/۵۱۹

جدول ۸. آمار توصیفی متغیر توانایی خواننده در دریافت معنا

فراوانی	فراوانی	انحراف معیار	خطای استاندارد میانگین
۸۰	۳/۰۶۶	۰/۶۳۷	۰/۰۷۱

جدول ۹. نتایج آزمون t برای متغیر توانایی خواننده در دریافت معنا در مقایسه با میانگین ۳/۵

آماره t	درجه آزادی	معنی داری	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
				کران پایین	کران بالا
-۶/۱۰۴	۷۹	۰/۰۰۰	-۰/۴۳۵	-۰/۵۷۶	-۰/۲۹۳

تأثیر پیام‌های فرهنگی، ادبی و اخلاقی مترو در درک خواننده از منابع در حد مطلوب است.

برای آزمودن این فرضیه که تأثیر پیام‌های فرهنگی، ادبی و اخلاقی مترو در توانایی خواننده در درک خواننده از منابع حد مطلوب است یا خیر؟ از آزمون t بوده است. جدول ۴ استفاده کرده‌ایم. مقدار میانگین قابل قبول برابر ۵ / ۱۱ آماره‌های توصیفی متغیر درک خواننده از منابع را به‌طور خلاصه نشان می‌دهد. جدول ۶ نتایج آزمون t - را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار آزمون برای مقایسه میانگین متغیر درک خواننده از منابع با مقدار میانگین ۵ t تا ۶/۱۵۱ نمونه‌ای و معنی داری در جدول (۶/۰۵۱=t) و $p < ۱۵$ تفاوت معناداری بین دو میانگین توانایی خواننده در دریافت معنا (۳/۲۲۴) و میانگین آزمون (۳/۵) وجود دارد؛ بنابراین به دلیل معنادار بودن اختلاف بین میانگین‌ها ۳ / میانگین آزمون ۵ / در دریافت معنا ۲۲۴ نتیجه می‌گیریم درک خواننده از منابع در حد / و همچنین کم‌تر بودن میانگین درک خواننده از منابع به میزان ۲۷۶ مطلوب نبوده است. بنابراین، «تأثیر پیام‌های فرهنگی، ادبی و اخلاقی مترو در درک خواننده از منابع در حد مطلوب است»؛ پس فرضیه چهارم رد می‌کنیم

جدول ۱۰. آماره توصیفی متغیر درک خواننده از منابع

خطای استاندارد میانگین	انحراف معیار	فراوانی	فراوانی
۰/۰۷۱	۰/۶۳۷	۰/۶۶/۳	۸۰

جدول ۱۱. نتایج آزمون t برای متغیر درک خواننده از منابع در مقایسه با میانگین ۳/۵

فاصله اطمینان ۹۵ درصد		تفاوت میانگین	معنی داری	درجه آزادی	آماره t
کران بالا	کران پایین				
۱۱۸۵۰-	۱۰/۳۶۷	-۰/۲۷۶	۱/۱۱۱	۷۹	-۶/۱۵۱

منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

- آبراهامیان، یرواند. (۱۳۱۳). ایران بین دو انقلاب. چاپ سوم، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران: نی.
- جمال‌زاده، محمدعلی. (۱۳۴۵). خلیقات ما ایرانیان. تهران: مجله مسائل ایران.
- جنکینز، ریچارد. (۱۳۳۱). هویت اجتماعی. ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: شیراز.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۱۱). تاریخ اجتماعی ایران. جلد ششم، چاپ سوم، تهران: نگاه.
- ستاری، جلال. (۱۳۵۴). درباره فرهنگ. تهران: اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
- طوسی، خواجه نظام‌الملک. (۱۳۱۳). سیاست‌نامه. به کوشش جعفر شعار، تهران: امیرکبیر.
- عسکری خانقاه، اصغر. (۱۳۱۳). انسان‌شناسی عمومی. تهران: سازمان سمت.
- کوئن، بروس. (۱۳۳۲). درآمدی به جامعه‌شناختی. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- کازنوو، ژان. (۱۳۳۱). جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی. چاپ هفتم، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: نشر اطلاعات.
- محسنی، منوچهر. (۱۳۳۱). مقدمات جامعه‌شناسی. چاپ هجدهم، تهران: دیدار.
- یکتایی، مجید. (۱۳۵۲). تاریخ تمدن و فرهنگ. تهران: گوتنبرگ.

مقالات

- اشرفی، اکبر. (۱۳۳۱). «هویت فرهنگی در عصر مشروطه». نامه پژوهش، شماره ۲۲ و ۲۳، ص ۳.

منابع لاتین

- Abou, S. (۱۹۹۵). L'identité culturelle, Beyrouth, Presses de, Université Saint.
- Barker, C. (۲۰۰۲). Making Sense of Cultural Studies, London, Sage.
- Bairoch P. (۱۹۸۵). De Jericho a Mexico. Villes et economic dans l'histoire, Gallimard.
- Bourdieu Pierre. (۱۹۸۰). Le Sens Pratique, Minuit, Paris.
- Gill, D. et al. (۲۰۰۲). ABC of Communication Studies, London, Nelson.
- Ostrowetski S. (۱۹۸۵). L'Imaginaire batisseur, Klincksieck.
- Zemor, P. (۱۹۹۵). La communication publique, Paris, P.U.F.
- Zgourides, G.A. (۲۰۰۰). Sociology, Chicago, IDG Book.